

“ +(y)IA (< ile) ”
EKİNİN CÜMLE ÖĞELERİ OLUŞTURMADAKİ YERİ

Özgür AY*

1. §. Türkiye Türkçesi gramerlerine bakıldığı zaman, +(y)IA (<ile) ekli kelimelerin veya kelime gruplarının, söz diziminde hangi öge olarak gösterileceği konusunda tam bir görüş birliğinin olmadığı rahatlıkla görülebilir. Bazı dilciler, +(y)IA ekli kelimeleri zarf tümleçleri¹ içerisinde değerlendirirken, bazıları benzer birtakım eklerin oluşturduğu kelimelere veya kelime gruplarına bunları da ekleyerek edat tümleçlerinin varlığını ispatlamaya çalışmaktadır.² Bir kısmı da, bu konuda ayrıntıya inmemekte, birtakım genel ifadelerle yetinmektedir. Biz bu yazıda, bu +(y)IA (<ile) ekli kelimelerin veya kelime gruplarının fonksiyonlarını dikkate alarak, cümle çözümlemesindeki yerlerini belirlemeye çalışacağız.

* Arş. Gör. AKÜ, Uşak Eğitim Fakültesi

¹ Bu terim için Muharrem Ergin (*Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/ Yayım/ Tanıtım, İstanbul, 1993, s.378) ve Leyla Karahan (*Türkçede Söz Dizimi – Cümle Tahlilleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 57) “*Zarf*” terimini; Tahir Nejat Gencan (*Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1975, s.109), Mazhar Kükey (*Türkçenin Sözdizimi*, Kardeş Matbaası, Ankara 1975, s.158) ve Hikmet Dizdaroğlu (*Tümce Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s.119) “*belirteç tümleci*” terimini; Zeynep Korkmaz (*Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 179) ve Haydar Ediskun (*Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1988, s.360) “*zarf tümleci*” terimini; Tahsin Banguoğlu (*Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.530) ise “*Zarflama*” terimini kullanmaktadır. Bize göre de “zarf” kullanımı daha doğrudur. Ancak, daha yaygın olduğundan bu yazıda “zarf tümleci” terimini kullanmayı tercih ettik.

² Söz dizimi konuları içerisinde bugüne kadar hakkında en çok söz söylenen, yazı yazılan “edat tümleci” olmuştur. Edat tümleçleri dilciler tarafından değişik şekillerde değerlendirilmektedir. Haydar Ediskun, Tahir Nejat Gencan, Mazhar Kükey ve Hikmet Dizdaroğlu, edat tümleçlerini ayrı bir tümleç türü olarak değerlendirirken; Zeynep Korkmaz, Tahsin Banguoğlu, M. Kaya Bilgegil, Leyla Karahan ve Muharrem Ergin eserlerinde böyle bir tümleç türüne yer vermemektedirler.

+(y)IA(<ile) şekli, bir ek olarak kullanıldığında eklendiği kelimenin ses özelliğine bağlı olarak “+(y)le, +(y)la” şekillerine giren bir “*instrumental (vasıta hâli) eki*”dir. “ile” şeklinde ayrı bir kelime olarak kullanıldığında ise, bir “*bağlama edatı*”, “*sıralama edatı*” veya “*son çekim edatı*” olarak değerlendirilir. Konumuzun dışında olduğu için, “ile” edatının bir bağlama edatı ve sıralama edatı (veya bağlaç) olarak oluşturduğu kelime gruplarına burada yer vermiyoruz.

Sorun, bu +(y)IA ekli kelimelerin veya kelime gruplarının söz diziminde cümlenin hangi unsuru olarak değerlendirileceği konusundadır.

Sorunun kaynaklarından biri, hiç şüphesiz, ekin, bir edatın ekleşmiş şekli olması, hatta edat şeklinin de ek şekliyle aynı fonksiyonlarla kullanılmaya devam etmesidir. Ama, bir kelimedeki ekleşme hadisesi, bugün kullanılagelen eklerin çoğu için de söz konusudur.³ İşte, “ile” edatıyla onun ekleşmiş şekli olan “+(y)IA eki arasında da menşe birliğinden kaynaklanan böyle bir bağ vardır.⁴ Bu iki şeklin birlikte kullanılmaya devam etmesini ise, son çekim edatları ile isim hâl ekleri arasında var olan bir yakınlığın ve Türkçenin zenginliğinin göstergesi olarak kabul etmek gerekir.

³ Muharrem Ergin, eklerle ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Türkçede ekler menşe bakımından ikiye ayrılırlar: Bir kısmı başlangıçtan beri ek olarak görülen morfeplerdir ki bunlara asıl ekler de diyebiliriz. Eklerin bir kısmı ise dilin bilinen devirleri içinde veya birden fazla ekin birleşmesi veya bir kelimenin ekleşmesi neticesinde teşekkül etmişlerdir. ... sonradan ve bir kelimenin ekleşmesi ile teşekkül etmiş bulunan eklerde ekle fonksiyonu arasında ekin türediği morfeplerin mana ve vazifelerine dayanan, bir dereceye kadar mantıki bir münasebet mevcuttur.*” (a.g.e, s. 112).

⁴ Tahsin Banguoğlu, Türkçedeki isim çekim eklerinin, hiç değilse bunlardan bir kısmının son çekim edatlarının geldikleri isimle ses kanunlarına göre kaynaşması sonucunda oluştuğunu düşünmekte ve buna örnek olarak da “ile” edatını göstermektedir (a.g.e, s. 386).

Özellikle son çekim edatlarının, fonksiyon itibariyle isim hâl eklerine benzediği bilinmektedir. Mustafa Öner, isim hâl çekiminde; hem bildiğimiz hâl eklerini, hem de aynı görevde kullanılan bu son çekim edatlarını bir arada işlemektedir.⁵

Ekler, geldikleri kelimelerin manalarına göre, pek çok fonksiyon üstlenebilir. Meselâ, aynı zamanda isim hâl ekleri arasında verilen "+ çA" ekinin, bu fonksiyonu dışında pek çok fonksiyonu olduğu bilinmektedir.⁶ +(y)IA eki de, insturumental (vasıta hali) eki olmasının dışında, diğer hâl eklerinde olduğu gibi cümle içerisinde farklı fonksiyonlar üstlenmektedir.

2. §. +IA (<ile) ekli kelimelerin ve kelime gruplarının cümle içerisinde üstlendikleri görevler, şu şekilde verilebilir:

Zarf Tümleci Olan Şekiller:⁷

Bu başlık altında değerlendirilen yapılardaki +(y)IA eki, her ne kadar "İnsturumental (vasıta hâli)" eki olarak adlandırılrsa da, asıl fonksiyon itibariyle, bir insturumental ekinden çok, bir zarf yapım eki gibi işlemekte ve geldiği kelime veya kelime grubuna nitelik, sebep, zaman, birliktelik, bedel ve soru ilgilerinden birini

⁵ Mustafa Öner, "Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi", *Türk Dili*, S. 565, (Ocak 1999), s. 10-18. Tahsin Banguoğlu ise, bu konuda şunları söylemektedir: "Takılar şekilce kelime, işleyişçe isim çekim ekleri durumunda bulunurlar. Bu ekler gibi iki kavram arasında ilgi kurucudurlar. Çok defa da işleyişleri bir çekim ekiyle karşılanabilir: Ahmet için getirdim = Ahmed'e getirdim. Kış için sakla = Kışa sakla. Hayvan gibi saldırmış = Hayvanca saldırmış. Hesaba göre doğru = Hesapça doğru ..." (a.g.e, s.386.).

⁶ Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme*, C. I, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 12-84.

⁷ Bizim bu başlık altında sıraladığımız +(y)IA (<ile) ekli kelimeleri ve kelime gruplarını, Tahir Nejat Gençan, "ilgeç tümleçleri" olarak (a.g.e, s.106); Haydar Ediskun, "ile" edatının kelimeler arasındaki başlıca anlam ilgileri olarak (a.g.e, s. 296); Neşe Atabay - Sevgi Özel – Ayfer Çam ise, "ilgeçli tümleç" olarak (*Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 60) değerlendirmektedir.

katarak oluşturduğu grupla birlikte, cümle içerisinde *zarf tümleci* olarak iş görmektedir.⁸

a. Nitelik-Durum İlgisi Taşıyanlar:⁹

+(y)IA eki, isimlere gelerek yüklemi nitelik ilgisiyle tamamlayan zarf tümleçleri meydana getirebilir. Bu zarflar cümle içerisinde “Nasıl?” sorusunu karşılar.¹⁰

- ❑ *Annemin uzun bir aradan sonra bana gönderdiği mektubu **sevinçle** okudum.*
- ❑ *Bunun üzerine yaşlı adam, yerinden **hiddetle** kalktı ve kapıya doğru birkaç adım attı.*
- ❑ *Öğrenci, öğretmeninin kendisine işaret etmesine pek de sevinmemiş görünüyor, **ağır adımlarla** tahtaya doğru geliyordu.*
- ❑ ***Sağlıcakla** kalın!¹¹*

b. Sebep İlgisi Taşıyanlar:

+(y)IA eki kimi zaman da, aynı +DAn (ablatif=ayrılma hâli) ekinde olduğu gibi, hâl eki fonksiyonunun dışında kullanılarak zarf ifade eden yapılar kurabilir. Yükleme sorulacak “Niçin?”, “Ne sebeple?” vb. tarzındaki sorular, bu şekilde oluşturulmuş zarf tümleçlerini bulmada yardımcı olur.

- ❑ *Çocuk, **babasını ilk defa görmenin heyecanı**yla çok sevdiği bebeğini bıraktığı yerden almayı unuttu.*
- ❑ ***Dalgınlıkla** karısına ve çocuklarına söz verdiği şeyleri unutmuştu.*

⁸ Zarf Tümleçleri için Bk. Zeynep Korkmaz, *a.g.e.*, s. 179; Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.378; Leyla Karahan, *a.g.e.*, s. 57; Tahir Nejat Gencan, *a.g.e.*, s.109; Mazhar Kükey, *a.g.e.*, s.158; Hikmet Dizdaroğlu, *a.g.e.*, s.119; Haydar Ediskun, *a.g.e.*, s.360; Tahsin Banguoğlu, *a.g.e.*, s.530.

⁹ Hikmet Dizdaroğlu (*a.g.e.*, s. 132) ve Mazhar Kükey (*a.g.e.*, s.160) de, +(y)IA ekinin nitelik ilgisi taşıyan bu tür kullanılışlarını, “nitelik (durum) belirteci tümleçleri” içerisinde göstermişlerdir.

¹⁰ “ile” edatının bugün “nitelik” anlamı taşıyan şekilleri oldukça azdır. Nitelik anlamı daha çok +(y)IA ek şekliyle sağlanmaktadır.

¹¹ Haydar Ediskun, bizim nitelik ilgisi içerisinde değerlendirdiğimiz bu tür yapıları, “ile” edatının kelimeler arasındaki “hayırlı istek ilgisi” şeklinde ayrı bir başlık altında değerlendirmektedir (*a.g.e.*, s.296).

c. Zaman İlgisi Taşıyanlar:¹²

+(y)lA eki, yine +DAn (ablatif=ayrılma hâli) ekinde olduğu gibi zaman ifade eden kelimelere veya kelime gruplarına gelerek zaman ilgisi taşıyan zarf tümleçleri oluşturabilir. “Ne zaman?” sorusu bu unsuru bulmada yardımcı olabilir.

- *Şafakla, köylüler gittikleri yerden döndüler.*
- *Yeni müdürün görevine başlamasıyla dedikodular da sona erdi.*

d. Birliktelik İlgisi Taşıyanlar:

+(y)lA eki, kişi bildiren bir kelime üzerine gelirse birliktelik ilgisi taşır ve zarf tümleci fonksiyonunu üstlenir. Bu unsuru bulmak için “Kimle?” sorusu kullanılabilir:

- *Ali, arkadaşlarıyla geziyor.*
- *Babası, güzel kızını bir öğretmenle görmüş.*

e. Bedel İlgisi Taşıyanlar:¹³

+(y)lA eki, fiyat ve ölçü isimlerine gelerek bedel anlamı taşıyan zarf tümleçleri yapabilir. Yükleme sorulacak “Neyle? (Ne ile?)” soruları bu unsuru bulmayı kolaylaştırır.

- *Bu devirde bin lirayla bir şey alınmıyor artık.*
- *Bin bir emekle yetiştirdiği sebzeleri parayla satıyor ve geçimini sağlıyordu.*
- *Karpuzları kiloyla almıştı*

¹² Hikmet Dizdaroğlu da, +(y)lA ekinin bu tür kullanılışlarını, “zaman belirteci tümleçleri” içerisinde göstermiştir (a.g.e, s. 124-125).

¹³ Haydar Ediskun, bizim bedel ilgisi taşıyan yapılar içerisinde gösterdiğimiz şekilleri, “ile” edatının kelimeler arasındaki “bedel ilgisi” ve “ölçü ilgisi” olarak ayrı ayrı değerlendirmektedir (a.g.e, s. 296.).

e. Soru İlgisi Taşıyanlar:

+(y)lA eki, Soru kelimeleri üzerine gelerek soru zarfları oluşturabilir. Bunlar da cümle içerisinde zarf tümleci görevinde kullanılır.

- Kitaplarını **kiminle** taşıyor?
- Ekmekleri **neyle** kestir?

Ad Tümleci Olan Şekiller:

Hâl ekleri ile çekimlenmiş tümleçleri, kimi gramerler “*dolaylı tümleç(veya yer tamlayıcısı / isimleme)*” ve “*nesne (ve/veya düz tümleç)*” olarak verir.¹⁴ Kimi gramerler ise, bunlar için “*ad tümleçleri*” terimini tercih eder.¹⁵ Ortada birden fazla terim olsa da, kastedilen yapılar aynıdır. “+(y)A (dative = yönelme hâli)”, “+DA” (lokative = bulunma hâli), “+DAn (ablative = ayrılma hâli)” ... hâlleri farklı terimlerle de olsa, bir başlık altında toplanmıştır. İnsturumental (vasıta hâli) eki olan “+(y)lA” yapısının, bunların dışında tutulması ise yaygın bir görüştür.¹⁶

¹⁴ Zeynep Korkmaz (a.g.e, s. 47-111), Tahir Nejat Gencan (a.g.e, s. 100), Hikmet Dizdaroğlu (a.g.e, s. 77), M. Kaya Bilgegil (a.g.e, s. 30), Haydar Ediskun (a.g.e, s. 348-352) ve Vecihe Hatiboğlu (*Türkçenin Sözdizimi*, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 100) “dolaylı tümleç” ve “nesne (ve/veya düz tümleç)”; Tahsin Banguoğlu (a.g.e, s. 524), “isimleme” ve “nesne”; Muharrem Ergin (a.g.e, s. 376) ve Leyla Karahan (a.g.e, s. 46-59), “nesne” ve “yer tamlayıcısı” terimlerini kullanmışlardır.

¹⁵ İncelediğimiz gramer kitaplarında, bu “ad tümleçleri” terimini sadece Mazhar Küley kullanmış ve bunun açıklamasını şu şekilde yapmıştır: “*Adın beş durumda bulunduğunu biliyoruz. Bunlardan yalın durumu ile “-i” durumu bizi, düz tümlece; “-e”, “-de”, “-den” durumları ise bizi dolaylı tümlece götürür. Bunun içindir ki, düz ve dolaylı tümleçleri, “ad tümleci” genel başlığı altında göstermeyi uygun bulduk.*” (a.g.e, s. 47).

¹⁶ Dilecilerden sadece Vecihe Hatiboğlu, +(y)lA eki ile oluşturulmuş şekilleri, “+(y)A”, “+DA” ve “+DAn” ekli tümleçlerle birlikte vermiş ve hepsini “Dolaylı Tümleç” başlığı altında değerlendirmiştir (a.g.e, s. 136-141).

+(y)A veya +DAn gibi eklerin, geldikleri kelimeleri ve kelime gruplarını, cümlede iki ayrı öge yaptıkları bilinmektedir:¹⁷

Zarf Tümleci:

- Bahara** bu işi bitireceğim.
- Sinemadan çıktığına** pişman oldu.
- Köşeyi dönen araba, **aniden** devrildi.
- Üzüntüden** yataklara düşmüş.
- Cumhuriyet, **1923'te** ilan edildi.
- Fakültenin **dört yılda** mezun oldu.

Ad Tümleci:

- Okula** gidiyoruz.
- Kitaplarımı **okulda** unutmuşum.
- Yolun ortasından** yürümeyin.

Tıpkı bunlar gibi, +(y)IA eki de, instrumental (vasıta hâli) eki görevi ve anlamı ile kullanıldığı durumlarda, eklendiği sözcük cümle içerisinde AD TÜMLECİ görevindedir:¹⁸

- Patatesleri **bıçakla** soydu.
- Ekin **orakla** biçilir.
- Bu yaz, tatil yerimize **otomobillerimizle** gideceğiz.
- Bunu onun yaptığını **gözlerimle** gördüm.
- Denizciler, engin dalgaları **yelkenlileriyle** aşıyorlardı.

¹⁷ Bu konu için bk. Tahir Nejat Gencan, *a.g.e.*, s. 100-109; Hikmet Dizdaroğlu, *a.g.e.*, s. 95-121; M. Kaya Bilgegil, *a.g.e.*, s. 37-45; Haydar Ediskun, *a.g.e.*, s. 353-361; Muharrem Ergin, *a.g.e.*, s.378-379; Leyla Karahan *a.g.e.*, s. 55-58; Mazhar Kükey, *a.g.e.*, s. 131-162.

¹⁸ Biz, burada, “ad tümleci” terimini biraz daha genişlettik ve bu terime +(y)IA ekinin instrumental (vasıta hâli) eki görevi ve anlamıyla kullanıldığı bu tür yapıları da dahil ettik. Mazhar Kükey ise, bu tür yapıları, “ad tümleçleri” içerisinde değil, Tahir Nejat Gencan (*a.g.e.*, s.106) ve Hikmet Dizdaroğlu (*a.g.e.*, 155-156)’nda da olduğu gibi “edat (ilgeç) tümleçleri” içerisinde göstermiştir (*a.g.e.*, s. 167-177).

3. §. SONUÇ

+(y)IA (<ile) eki almış kelimelerin veya kelime gruplarının cümle içersinde iki görevi vardır.

- ✓ Bunlardan birincisinde +(y)IA eki, asıl fonksiyon itibariyle, bir insturumental ekinden çok, bir *z a r f y a p ı m e k i* gibi işler ve geldiği kelime veya kelime grubuna “*nitelik*”, “*sebepe*”, “*zaman*”, “*birliktelik*”, “*bedel*” ve “*soru*” ilgilerinden birini katarak oluşturduğu grupla birlikte, cümle içersinde *zarf tümleci* olarak iş görür.
- ✓ İkincisinde ise -ki bu gramer kitaplarında en çok çelişkiye düşülen konudur- +(y)IA eki, diğer isim hâl eklerinde, örneğin bir +DAn ekinde veya bir +DA ekinde olduğu gibi gerçek görevinde, yani bir hâl (insturumental=vasıta hâli) eki olarak kullanıldığı zaman, eklendiği kelime veya kelime grubu, cümleyi araç veya vasıta ilgileriyle tamamlar ve +(y)IA ekli bu kelimeler veya kelime grupları cümle içersinde AD TÛMLECİ görevini üstlenir.

Bunu şöyle özetlemek mümkündür:

Ek	Zarf Tümleci	Ad Tümleci
+(y)A	☐ <i>Yaza istediğın yere gideriz.</i> ☐ <i>Halk arasında nam salmaya çalışıyordu.</i>	☐ <i>Sorunlarımızı görüşmek için Ankara'ya gidiyoruz...</i> ☐ <i>Eve gitmeliyim.</i>
+DA	☐ <i>Sabah gezintisinde ona rastladık.</i> ☐ <i>Babam, 1954'te doğmuş.</i>	☐ <i>Amcamın evinde oturuyor.</i> ☐ <i>Okulda onunla biraz tartıştık.</i>
+DAn	☐ <i>Çocuk, ayağına basılmasının verdiği açıyla birden bağırdı.</i> ☐ <i>Aşkından deli olmuş.</i>	☐ <i>Arkadaşının evinden geldi.</i> ☐ <i>Bahçelerinden bize taş attı.</i>
	⇕	⇕
+(y)IA	☐ <i>İki kardeş hararetle tartıştı.</i> ☐ <i>Sınav heyecanıyla bayılmış.</i> ☐ <i>Baharla ağaçlar çiçeklere gark oldu.</i> ☐ <i>Babam, dostlarıyla biraz hasret giderdi.</i> ☐ <i>O çok beğendiğın elmaları parayla aldık</i>	☐ <i>Ekin orakla biçilir</i> ☐ <i>Annesi kızının saçlarını tarakla taradı.</i> ☐ <i>Biz, okulda tahtaya kalemle yazıyoruz.</i> ☐ <i>Yere saçılmış erikleri ayaklarıyla ezdiler</i>